

EKOLOGIK TAHDIDLAR VA ULARNING MILLIY FALSAFIY TAFAKKURDAGI O'RNI

*Raxmatova Muxayyo Elboboyevna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
"Ijtimoiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi*

ECOLOGICAL THREATS AND THEIR ROLE IN NATIONAL PHILOSOPHICAL THINKING

*Rakhmatova Mukhayyo Elboboyevna,
Shahrisabz State Pedagogical Institute
Teacher, Department of Social Sciences*

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ УГРОЗЫ И ИХ РОЛЬ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

*Рахматова Мухайё Элбобоевна,
Шахрисабзский государственный педагогический
институт, преподаватель кафедры общественных наук*

<https://orcid.org/0009-0000-5308-7777>

e-mail:
muxayyo.raxmatova@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy ekologik tahdidlarning turlari, ularning ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga va milliy falsafiy tafakkurga ta'siri tahlil qilinadi. Iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi kabi omillar milliy falsafada qanday talqin etilishi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: ekologik tahdidlar, milliy falsafa, ekologik ong.

Abstract: the article examines modern environmental threats and their impact on socio-economic processes and national philosophical thought. Special attention is paid to climate change, depletion of natural resources, and loss of biodiversity.

Keywords: environmental threats, national philosophy, environmental awareness.

Аннотация: В статье анализируются виды современных экологических угроз и их влияние на социально-экономические процессы и национальное философское мышление. Особое внимание уделено проблемам изменения климата, сокращения природных ресурсов и утраты биологического разнообразия.

Ключевые слова: экологические угрозы, национальная философия, экологическое сознание.

Kirish. Zamonaviy davrda barqaror rivojlanishni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlikni mustahkamlash masalalari davlat siyosati darajasida nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va madaniy taraqqiyotning ajralmas qismi sifatida qaralmoqda. Prezident Sh. Mirziyoyev o'z asarlarida "Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi masalalari milliy taraqqiyotimizning ajralmas qismi bo'lishi kerak" deya alohida ta'kidlaydi [1, 56]. Davlat rahbarining bu fikri ekologik siyosatni faqatgina texnik va huquqiy choralar majmui sifatida emas, balki milliy qadriyatlar, tarixiy meros va ma'naviy madaniyat bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida talqin etish zarurligini ko'rsatadi [2, 14].

So'nggi o'n yilliklarda iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, suv resurslarining ifloslanishi, tuproq degradatsiyasi va cho'llanish kabi ekologik muammolar global darajada keskinlashib bormoqda [3, 45]. Jahon meteorologiya tashkiloti, BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP), Xalqaro tabiatni muhofaza qilish ittifoqi (IUCN) va boshqa nufuzli xalqaro tuzilmalar hisobotlarida ushbu tahdidlarning inson salomatligi, iqtisodiyot va madaniyatga ko'rsatayotgan salbiy ta'siri alohida qayd etilmoqda. Masalan, 2023-yilgi Global iqlim hisobotida ta'kidlanishicha, haroratning 1,5 °C dan yuqori ko'tarilishi butun sayyora ekotizimlariga qaytarib bo'lmaydigan zarar yetkazishi mumkin. Mazkur jarayonlar nafaqat

tabiiy muhitga, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sur'atlariga, aholining turmush darajasi va milliy madaniyatning barqarorligiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda [4, 33]. Ekologik tahdidlar — bu tabiiy muhitning degradatsiyasi yoki tabiiy resurslarning kamayishi oqibatida yuzaga keladigan, jamiyat hayoti, iqtisodiy barqarorlik va inson salomatligiga xavf tug'diruvchi omillardir [5, 21]. Bu jarayonlar ko'pincha ikki asosiy manbadan kelib chiqadi. Birinchisi — inson faoliyati natijasida yuzaga keladigan antropogen omillar: sanoat korxonalarining chiqindilari, urbanizatsiya jarayonining tezlashuvi, o'rmonlarning kesilishi, qishloq xo'jaligida pestitsid va mineral o'g'itlardan ortiqcha foydalanish, chiqindi poligonlarining to'planishi. Ikkinchisi esa — tabiiy jarayonlar: qurg'oqchilik, zilzila, vulqon otilishi, kuchli bo'ron va toshqinlar, dengiz sathining ko'tarilishi kabi tabiiy ofatlar [6, 88].

Hozirgi davrda eng jiddiy ekologik tahdidlar qatoriga global isish, cho'llanish, yer va suv resurslarining tanqisligi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi, chiqindilarni qayta ishlash muammosi, shuningdek, oziq-ovqat xavfsizligining pasayishi kiradi [7, 42]. Masalan, BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) hisobotiga ko'ra, so'nggi 50 yil ichida inson faoliyati natijasida sutemizuvchilar, qushlar va baliqlarning umumiy populyatsiyasi o'rtacha 60 foizga qisqargan [8,12]. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ekologik tahdidlarni kamaytirish uchun turli davlatlar milliy strategiyalar va konseptual dasturlar ishlab chiqmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqida “Yashil kelishuv” (Green Deal) dasturi qabul qilinib, unda karbonat chiqindilarini 2050-yilgacha nol darajaga tushirish maqsadi belgilangan [9,101]. Xitoyda “Ekologik sivilizatsiya” konsepsiyasi asosida iqtisodiy o'sishni ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashtirish siyosati yuritilmoqda. Yaponiyada esa “3R” tamoyili (Reduce — kamaytirish, Reuse — qayta ishlatish, Recycle — qayta ishlash) asosida chiqindilarni boshqarish keng qo'llanilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham ekologik xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. “Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida”gi Qonun, “Ekologik nazorat to'g'risida”gi Qonun, “Yashil makon” umummilliy loyihasi va “Ekologik ta'lim va tarbiya konsepsiyasi” ana shunday hujjatlar jumlasidandir [10, 144]. Prezident Sh. Mirziyoyev o'z nutqlarida

ekologik tahdidlarni kamaytirishda aholining ekologik madaniyatini oshirish, ekologik ta'lim tizimini mustahkamlash va xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarurligini alohida ta'kidlab kelmoqda [1, 28]. Falsafiy nuqtayi nazardan, ekologik tahdidlar inson va tabiat o'rtasidagi tarixiy uyg'unlikning buzilishi, tabiatning inson faoliyati ustidan “javobi” sifatida talqin qilinadi [4, 63]. Bu qarash o'zbek xalqining dunyoqarashida ham chuqur ildiz otgan bo'lib, tabiat “ona”, yer esa “muqaddas” tushunchalari orqali ifodalanadi [9, 102]. Shu bois ekologik xavfsizlik masalasi faqat texnologik yoki huquqiy yechimlar bilan cheklanmay, ma'naviy, axloqiy va madaniy yondashuvlarni ham o'z ichiga olishi zarur. O'zbek xalqining falsafiy tafakkurida tabiat va inson munosabatlari qadimdan muvozanat va uyg'unlik tamoyiliga asoslangan. Bu qarashlar xalq og'zaki ijodi, marosim va urf-odatlarida, shuningdek, yozma manbalar va diniy-falsafiy asarlarda o'z ifodasini topgan. Masalan, xalq maqollarida “Suv — hayot manbai”, “Yerni e'zozlagan el bo'lar” kabi iboralar ekologik mas'uliyatning qadimiy ildizlarini ko'rsatadi [5, 24]. Navro'z bayrami kabi an'analarda daraxt ekish, yerga ishlov berish va obodonlashtirish ishlari tabiat bilan uyg'un yashash falsafasining amaliy ko'rinishidir. Shu tariqa, milliy qadriyatlar ekologik tahdidlarni bartaraf etishda nafaqat tarixiy, balki zamonaviy ahamiyat kasb etmoqda. Islom ta'limotida tabiatga mehr va uni asrash masalasi nafaqat axloqiy, balki aqidaviy ahamiyatga ega bo'lgan burch sifatida talqin etiladi. Qur'oni karimda yerning va undagi ne'matlarning isrof qilinmasligi, ularni adolat va me'yor bilan ishlatish lozimligi qayta-qayta ta'kidlanadi. Payg'ambar Muhammad (s.a.v.)ning hadislarida ham suvni tejash, daraxt ekish, hayvonlarga shafqat qilish kabi amallar yuqori savobli ishlardan sanaladi. Tasavvuf falsafasida esa tabiat — Xudoning yaratuvchilik go'zalligi va hikmatining in'ikosi bo'lib, inson undan foydalanishda nafaqat iqtisodiy, balki ma'naviy mas'uliyatni ham zimmasiga olishi lozimligi qayd etiladi [6, 92]. Milliy tarixda ekologik qadriyatlar o'zining amaliy ifodasini ham topgan. Qadimiy sug'orish tizimlari — ariq, koriz, hovuz va kanal tarmoqlarining yaratilishi, bog'-rog'lar barpo etish, cho'llarni o'zlashtirish kabi amaliyotlar tabiatni “boshqarish” emas, balki u bilan uyg'un yashash tamoyiliga asoslangan [4, 37]. Buning yorqin misollarini

Amudaryo va Sirdaryo havzalarida qadimdan shakllangan suv taqsimoti anʼanalarida, Mirzo Ulugʻbek davrida olib borilgan bogʻ barpo etish ishlarida, shuningdek, Xiva va Buxoro atrofidagi sugʻorish inshootlarida koʻrish mumkin. Bu amaliyotlar tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning barqaror tizimini yaratgan. Zamonaviy davrda ushbu qadriyatlar davlat siyosatida ham oʻz aksini topmoqda. Prezident Sh. Mirziyoyev asarlarida ekologik madaniyatni oshirish, “Yashil makon” loyihasini kengaytirish, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish, choʻllanishga qarshi kurash va tabiiy hududlarni muhofaza qilish boʻyicha aniq vazifalar belgilab berilgan [1, 28]. Bu yondashuv milliy falsafaning tarixiy ildizlari bilan uygʻunlashib, ekologik barqarorlikni taʼminlashga xizmat qilmoqda [2, 96]. Shu jarayonda nafaqat davlat, balki fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat tashkilotlar va jamoatchilik ham faol ishtirok etishi koʻzda tutilgan.

Milliy marosimlarda ham ekologik qadriyatlar koʻrinish topadi. Ayniqsa, Navroʻz bayrami doirasida daraxt ekish, koʻchat oʻtqazish va obodonlashtirish ishlari oʻtkazilishi tabiatga ehtirom ramzi sifatida qaraladi [9, 118]. Bundan tashqari, qishloq joylarda “Hashar” anʼanasi orqali jamoaviy ravishda suv yoʻllarini tozalash, bogʻlarni parvarish qilish, ariq va kanal tizimlarini taʼmirlash ishlari ham amalga oshirib kelingan. Bu kabi anʼanalar ekologik tahdidlarga qarshi kurashda nafaqat moddiy, balki maʼnaviy poydevor boʻlib xizmat qiladi, chunki ular ijtimoiy birdamlik va masʼuliyat hissini mustahkamlaydi. Ekologik tahdidlar zamonaviy davrda nafaqat tabiatning muhofazasi bilan bogʻliq masala, balki jamiyatning maʼnaviy, axloqiy va madaniy rivojlanishiga bevosita taʼsir koʻrsatuvchi murakkab ijtimoiy hodisa sifatida namoyon boʻlmoqda. Iqlim oʻzgarishi, suv va yer resurslarining tanqisligi, biologik xilma-xillikning yoʻqolishi kabi jarayonlar milliy taraqqiyot strategiyasida barqaror rivojlanish masalalarini birinchi darajali ahamiyatga ega boʻlishini talab etadi [3, 45]. Oʻzbek xalqining tarixiy merosi va milliy falsafiy tafakkurida tabiat bilan uygʻun yashash, resurslarni oqilona ishlatish, yer va suvga ehtirom koʻrsatish tamoyillari chuqur ildiz otgan. Bu qadriyatlar nafaqat urf-odatlar va

madaniyatda, balki diniy-falsafiy qarashlarda ham oʻz ifodasini topgan [5, 24; 6, 92]. Zamonaviy davrda ushbu qadriyatlar davlat siyosatida, jumladan Prezident Sh. Mirziyoyev ilgari surgan strategik dastur va tashabbuslarda, ekologik madaniyatni oshirishga qaratilgan loyihalarda oʻz aksini topmoqda [1, 28]. Milliy falsafaning ekologik tahdidlarga yondashuvi ikki asosiy yoʻnalishda namoyon boʻladi: birinchidan, ekologiyani asrashni maʼnaviy va axloqiy burch sifatida talqin etish; ikkinchidan, ekologik xavfsizlikni barqaror rivojlanish konsepsiyasining ajralmas qismi sifatida koʻrish [2, 96].

Shunday qilib, ekologik tahdidlar bilan kurashda milliy falsafiy tafakkur nafaqat nazariy asos, balki keng koʻlamli amaliy yoʻnalishlarni ham taʼminlaydi. Natijada, bunday yondashuv Oʻzbekistonning ekologik xavfsizligini mustahkamlash, tabiiy boyliklarni kelajak avlodlar uchun saqlab qolish, ekologik infratuzilmani rivojlantirish va xalqaro ekologik hamkorlikni kengaytirish imkonini beradi. Bu esa kelajak avlodlar uchun sogʻlom, xavfsiz va yashashga qulay muhit yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Mirziyoyev Sh. Yangi Oʻzbekiston strategiyasi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2021. – 384 b.
2. Nazarov M. Milliy falsafa va ekologiya. – Samarqand: Zarafshon, 2019. – 180 b.
3. Axmedov B. Ekologik xavfsizlik falsafasi. – Toshkent: Fan, 2020. – 210 b.
4. Qodirov A. Oʻzbek xalqining ekologik anʼanalari. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2017. – 140 b.
5. Alimova G. Ekologik ong va qadriyatlar. – Toshkent: Universitet, 2018. – 156 b.
6. Gʻafurova N. Ekologik etika asoslari. – Toshkent: Universitet, 2020. – 176 b.
7. Karimov I. Oʻzbekiston XXI asr boʻsagʻasida. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1997. – 350 b.
8. Hakimov A. Iqlim oʻzgarishi va ekologik xavfsizlik. – Toshkent: Akademnashr, 2022. – 192 b.
- Saidov U. Global ekologik muammolar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 220 b